

บทเรียนจากมาตรการทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อบรรเทาความเสี่ยงจากภัยแล้ง:
กรณีศึกษาเทศบาลตำบลออนใต้ จังหวัดเชียงใหม่

บุญจรัตน์ โจนันท์*

สาขาวิชาวิศวกรรมสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

เกศสุตา สิทธิสันติกุล

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้

ปรารธนา ยศสุข

วิทยาลัยบริหารศาสตร์มหาวิทยาลัยแม่โจ้

กนกวรรณ คชสิทธิ์

สาขาวิชาสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

วันที่รับบทความ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2566

วันที่แก้ไขบทความ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2566

วันที่ตอบรับบทความ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2566

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงคุณภาพนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดบทเรียนและประเมินผลโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานเพื่อบรรเทาความเสี่ยงและผลกระทบจากภัยแล้งของเทศบาลตำบลออนใต้ จังหวัดเชียงใหม่ โดยวิธีการได้มาซึ่งข้อมูล ได้แก่ การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการเก็บแบบประเมินและแบบสอบถามจากกลุ่มเป้าหมายรวมทั้งสิ้น 50 คน (สุ่มแบบเฉพาะเจาะจง) ประกอบด้วย ผู้บริหารเทศบาล เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ ผู้นำชุมชนและประชาชน การวิเคราะห์ผลการวิจัยนี้ประยุกต์ใช้ทฤษฎีการประเมินผลโครงการ ผลการศึกษา พบว่า โครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานซึ่งเป็นมาตรการทางสังคมวัฒนธรรม มีบทบาทสำคัญในการบรรเทาความเสี่ยงภัยแล้งต่อป่าต้นน้ำและแหล่งน้ำในเทศบาลตำบลออนใต้ ในการเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลการดำเนินโครงการ เทศบาลตำบลออนใต้ควร 1) จัดการฐานข้อมูลและองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ 2) ทำแผนติดตามและประเมินผลโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน 3) ส่งเสริมการประชาสัมพันธ์โดยใช้สื่อและเทคโนโลยีสมัยใหม่ 4) ส่งเสริมบทบาทและการมีส่วนร่วมของคนรุ่นใหม่ในการจัดกิจกรรมชุมชน และ 5) บูรณาการภูมิปัญญาอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานกับการเรียนการสอนให้แก่เยาวชน

คำสำคัญ: ภัยแล้ง; มาตรการทางสังคมวัฒนธรรม; การถอดบทเรียน; การประเมินโครงการ

* ผู้รับผิดชอบบทความ: bjolanun@gmail.com

DOI: 10.14456/tujournal.2024.29

Lessons Learned from Socio-Cultural Measure for Drought Risk Mitigation: A Case Study of Ontai Subdistrict Municipality, Chiangmai Province

Banjarata Jolanun*

Department of Environmental Engineering, Rajamangala University of Technology Lanna

Ketsuda Sitthisuntikul

Department of Agricultural and Environmental Economics, Maejo University

Pradtana Yossuck

School of Administrative Studies, Maejo University

Kanokwan Kotchasee

Department of Architecture, Rajamangala University of Technology Lanna

Received 28 June 2023

Received in revised 14 November 2023

Accepted 12 December 2023

Abstract

This qualitative research aimed to analyze the lessons learned and evaluate the project of the continuance and conservation of Huai Lan watershed forestry to mitigate drought risks and impacts of On Tai subdistrict municipality, Chiangmai Province. Data were derived from focus groups, in-depth interviews, and questionnaires with 50 participants (using a selective sampling method), which included those from municipal administrators, project administrators, community leaders, and community members. Results were evaluated and analyzed through the application of CIPP (Context-Input-Process-Product evaluation model) model and revealed that the continuance and conservation of Huai Lan watershed forestry as a socio-cultural measure, played a vital role in mitigating drought risks for watershed forestry and water resources in On Tai subdistrict municipality. This study proposed guidelines to improve the efficiency and effectiveness of the project through the following means: 1) managing the database and knowledge as a systematic process 2) monitoring and evaluating the entire process with a community-based participation plan 3) promoting public relations by using modern media and technology 4) supporting the role of new generation in driving socio-cultural activities in the community and 5) integrating local wisdom of Huai Lan watershed forestry conservation into the youth learning modules.

Keywords: drought; socio-cultural measure; lessons learned; project evaluation

* Corresponding author: bjolanun@gmail.com

DOI: [10.14456/tujournal.2024.29](https://doi.org/10.14456/tujournal.2024.29)

บทนำ

จากปรากฏการณ์ภัยพิบัติทางธรรมชาติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั่วโลกทั้งในประเทศและต่างประเทศ รวมทั้งข้อมูลเชิงประจักษ์ทางวิชาการ ได้บ่งชี้ถึงผลกระทบของความแปรปรวนและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโลก (climate variability and change) ซึ่งนับวันได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นและยากต่อการรับมือกับภัยทางธรรมชาติดังกล่าว กรณีประเทศไทยโดยเฉพาะชุมชนท้องถิ่นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและกสิกรรม เป็นหลัก ถือว่าเป็นกลุ่มคนที่มีความเสี่ยงสูงต่อการได้รับผลกระทบด้านปัจจัยการผลิตและฐานทรัพยากรโดยตรง จึงอาจนำไปสู่ความยากจนในการประกอบอาชีพ รวมถึงคุณภาพชีวิตของภาคครัวเรือนตลอดจนระดับการพัฒนาในภาพรวมของท้องถิ่นที่ลดต่ำลง เทศบาลตำบลออนใต้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแห่งหนึ่งที่ได้รับผลกระทบและถูกประกาศเป็นเขตการให้ความช่วยเหลือภัยพิบัติกรณีฉุกเฉิน (ภัยแล้ง) ของอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ (สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร-องค์กรมหาชน, 2566; บัญญัติน์ โจลานันท์ และคณะ, 2557) ปัญหาภัยแล้งในพื้นที่เทศบาลตำบลออนใต้ ตลอดจนพื้นที่ติดกัน (อำเภอแม่ออน) ส่งผลให้ความชุ่มชื้นในสภาพแวดล้อมของชุมชนลดต่ำลง ปริมาณน้ำในลำห้วยแม่ออน ลำเหมือง อ่างเก็บน้ำประจำหมู่บ้าน และน้ำบ่อต้นแห้งขอดลง นอกจากนี้ภัยแล้งยังทำให้ความจุของน้ำในอ่างเก็บน้ำห้วยลาน (โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ความจุประมาณ 4.89 ล้านลูกบาศก์เมตร เพื่อส่งน้ำให้แก่พื้นที่แห้งแล้งนอกเขตชลประทานแม่กว้ง จำนวน 6 หมู่บ้านของเทศบาลตำบลออนใต้) รวมถึงความจุในอ่างเก็บน้ำห้วยแม่ออน ลดลงมากกว่าร้อยละ 60 ของความจุอ่าง โดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งและการเกิดภาวะฝนทิ้งช่วงเป็นต้น (กรมชลประทาน, 2566) ดังนั้นประชากรในเทศบาลตำบลออนใต้ซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์จึงมักเผชิญกับปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ทั้งด้านการประกอบอาชีพและการอุปโภคบริโภคของภาคครัวเรือน ด้วยเหตุดังกล่าว เทศบาลตำบลออนใต้จำเป็นต้องหาแนวทางในการรับมือหรือการบรรเทาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปัญหาภัยแล้งอันเป็นผลเนื่องมาจากความผันผวนหรือการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ตามลำดับ

โดยทั่วไปแล้ว หากพิจารณาแนวคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นกรอบแนวทางเพื่อจัดทำแผนการบรรเทาและลดความเปราะบางจากความเสี่ยงภัยแล้งให้แก่ชุมชนและท้องถิ่น โดยเฉพาะชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก พบว่า แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม และแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ล้วนมีส่วนเสริมสร้างความสามารถในการปรับตัวและการรับมือต่อผลกระทบดังกล่าวให้แก่ชุมชนท้องถิ่นได้ในระยะยาวและอย่างเหมาะสม กล่าวคือ เงื่อนไขในการปรับตัวหรือการตอบสนองของชุมชนโดยรวมขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกและภายในของชุมชนเอง ปัจจัยภายนอก เช่น ความรุนแรงของภัย (แล้ง) และผลกระทบทางกายภาพ ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่ค่อนข้างยากต่อการควบคุม สำหรับปัจจัยภายในนั้นขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชนเองในทุกมิติ ได้แก่ มิติทางสังคม มิติทางเศรษฐกิจ และมิติทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเกี่ยวพันกันและเชื่อมโยงกันในทุกระดับ (ครัวเรือน ชุมชน ท้องถิ่น และประเทศ) ดังนั้น แนวทางเสริมสร้างความสามารถในการปรับตัวหรือการรับมือของชุมชนท้องถิ่นต่อผลกระทบจากภัยธรรมชาติ (แล้ง) จำเป็นต้องอาศัยฐานคิด

การพัฒนาอย่างยั่งยืน ที่มุ่งเน้นแสวงหาวิธีการและการใช้ทรัพยากรภายในสร้างสมดุลระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมสำหรับการปรับตัวทั้งในปัจจุบันและอนาคตอย่างเหมาะสมนั่นเอง ขณะเดียวกัน แนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและการมีส่วนร่วมมีความสำคัญต่อแนวทางการปรับตัวของชุมชน โดยมุ่งตรงไปยังการลดปัจจัยเสี่ยงพื้นฐาน การจัดการปัจจัยเสี่ยง และการสร้างภูมิคุ้มกันอย่างมีเหตุมีผลภายใต้หลักการพึ่งตนเอง รวมทั้งการสร้างความร่วมมือหรือการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและการดำเนินการตลอดทุกขั้นตอนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน (บุญจรัตน์ โจลานันท์ และคณะ, 2562) นอกจากนี้ Elinor Ostrom (1990) และ ธรรมนิตย์ สุมนต์กุล (2556) ยังเสนอเพิ่มเติมในประเด็นการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประสิทธิภาพร่วมกันของชุมชนท้องถิ่นโดยหลักธรรมาภิบาล (governance of common pool resources) โดยเน้นแหล่งทรัพยากรขนาดเล็กและขนาดกลาง (small to medium sized common pool resources) เช่น ระบบการจัดการน้ำร่วมกัน การทำประมง หรือการจัดการป่าไม้ร่วมกัน เป็นต้น ซึ่งหลักการและแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรดังกล่าวสามารถนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรร่วมกันของชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างยืนยาว ซึ่งเทศบาลตำบลออนใต้เป็นพื้นที่ที่ได้รับการสำรวจข้อมูลด้านวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม และภูมิปัญญาของประชาชน และพบข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับประเพณีการเลี้ยงผีขุนน้ำและการบวชป่าซึ่งปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นถือเป็นกุศโลบายเพื่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชน โดยมีรูปแบบและแนวทางที่สอดคล้องกับการบริหารจัดการทรัพยากรโดยอาศัยหลักธรรมาภิบาลร่วมกันของคนในชุมชน ซึ่งแสดงถึงการบริหารจัดการตามแนวคิดดังกล่าวได้อย่างน่าสนใจ อย่างไรก็ตามพื้นที่ที่เทศบาลตำบลออนใต้แม้จะมีการดำเนินการที่แสดงถึงการสร้างมาตรการทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อการบรรเทาการเสี่ยงภัย (แล้ง) ในพื้นที่มาเป็นระยะเวลายาวนาน แต่ยังขาดการถอดบทเรียนสำคัญซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและการรักษาความชุ่มชื้นให้แก่สภาพแวดล้อมในพื้นที่ชุมชน ดังนั้น การศึกษานี้จึงถอดบทเรียนโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน ซึ่งสอดคล้องกับแผนงานด้านการบริหารจัดการน้ำและการบรรเทาความเสี่ยงจากปัญหาภัยแล้งตามแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาของเทศบาลตำบลออนใต้ ทั้งนี้เพื่อความสามารถในการปรับตัวและการรับมือจากผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในระยะยาวให้แก่ชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้สืบไป

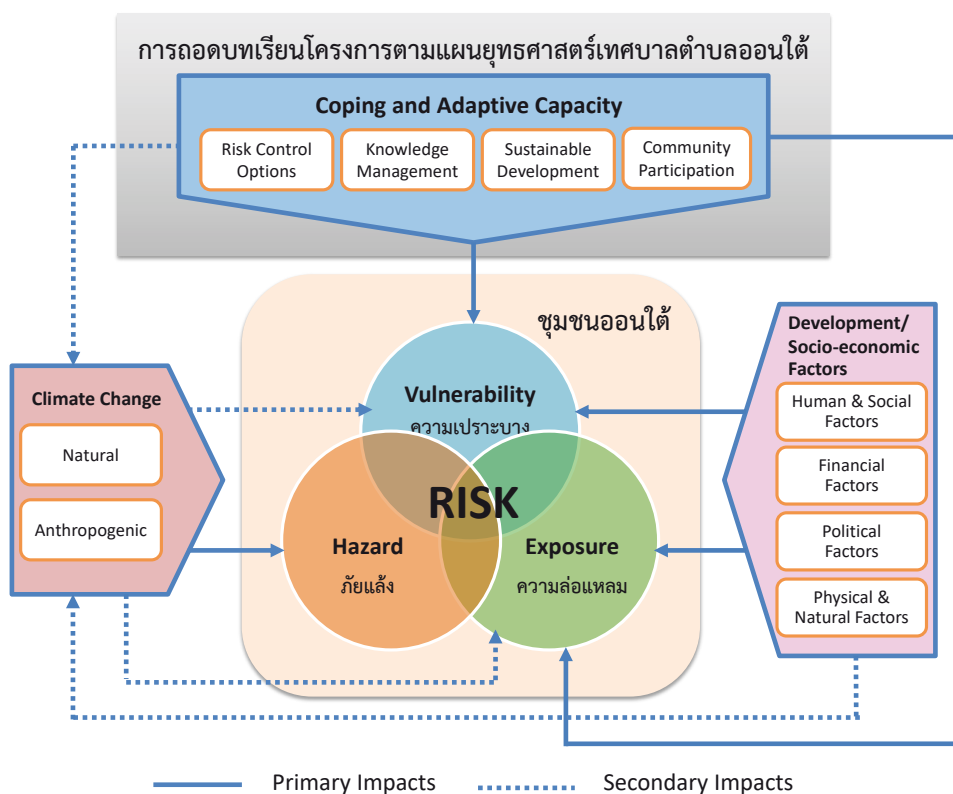
วัตถุประสงค์

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อถอดบทเรียนและประเมินผลโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน ซึ่งบรรจุไว้ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาของเทศบาลตำบลออนใต้ โดยอาศัยมาตรการทางสังคมวัฒนธรรมในการบรรเทาความเสี่ยงจากปัญหาภัยแล้ง

วิธีดำเนินการวิจัย

กรอบแนวคิดการวิจัย

กรอบแนวคิดหลัก (ภาพประกอบ 1) ของการวิจัยได้รับการสนับสนุนจากแนวคิดทฤษฎีด้านองค์ประกอบของความเสียหายจากภัยพิบัติ (ธรรมชาติ) และการบริหารจัดการ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการลดหรือการบรรเทาความเสี่ยง ความอ่อนแอ และความเปราะบางของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งแนวคิดการเสริมสร้างศักยภาพการรับมือหรือการปรับตัวต่อผลกระทบ (ลบ) ของชุมชนท้องถิ่น ทั้งในมิติสังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน จึงเป็นบทเรียนที่สำคัญบทเรียนหนึ่งซึ่งอาจช่วยบรรเทาความเสี่ยงรวมถึงผลกระทบ (สังคม เศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) ที่เกิดขึ้นทั้งโดยตรงและโดยอ้อมจากปัญหาภัยแล้งในพื้นที่เทศบาลตำบลออนใต้

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดการวิจัย

ที่มา: ผู้วิจัย

พื้นที่ดำเนินการ

เทศบาลตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอสันกำแพงและในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กวัง พื้นที่ทั้งหมดโดยรวมประมาณ 41.531 ตารางกิโลเมตร โดยมีน้ำแม่ออนและลำน้ำแม่ผาแพนเป็นแม่น้ำสายหลักที่สำคัญ นอกจากนี้ชุมชนเกษตรกรรมตำบลออนใต้ยังได้อาศัยแหล่งเก็บน้ำสำคัญซึ่งเป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้แก่ อ่างเก็บน้ำห้วยลาน (ความจุประมาณ 4.89 ล้าน ลบ.ม.) และอ่างเก็บน้ำแม่ผาแพน (ความจุประมาณ 3.12 ล้าน ลบ.ม.) เป็นแหล่งน้ำใช้เพื่อการอุปโภคบริโภครวมทั้งการเกษตร จากข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานและลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้ พบว่าชุมชนจะตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ราบลุ่มและที่ราบเชิงเขาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแบ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินออกเป็นพื้นที่อยู่อาศัย (ประมาณ 4,225 ไร่) พื้นที่การเกษตร (ประมาณ 5,457 ไร่) และพื้นที่ป่าไม้ (ประมาณ 15,794 ไร่) ซึ่งพื้นที่ป่าไม้คิดเป็นประมาณร้อยละ 60-61 ของพื้นที่ทั้งหมด (บัญชีต้นไม้ โฉลำนันท์ และคณะ, 2562)

ประชากรที่ศึกษา การรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์

ด้วยบริบทการดำเนินโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานของเทศบาลตำบลออนใต้ถือเป็นชนบทที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นโดยมุ่งเน้นการปลูกจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ป่าและน้ำรวมทั้งส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ โดยกลุ่มคนผู้ซึ่งเป็นแกนหลักของการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำส่วนใหญ่พบว่ายังคงประกอบด้วยคนกลุ่มเดิมเป็นหลัก รูปแบบการวิจัยในการถอดบทเรียนโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative method) ทำการสุ่มกลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) การวิจัยได้กำหนดกลุ่มประชากรประกอบด้วยฝ่ายเทศบาลฯ (จำนวน 14 คน) ได้แก่ ผู้บริหารเทศบาลตำบลออนใต้และเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ และประชาชนในพื้นที่ (จำนวน 36 คน) ได้แก่ ผู้นำชุมชนและชาวบ้านผู้มีส่วนร่วม รวมจำนวนทั้งสิ้น 50 คน

การศึกษาได้ประยุกต์ทฤษฎีการประเมินผลโครงการ (CIPP-Model) ในการถอดบทเรียนเพื่อทราบผลสัมฤทธิ์ในภาพรวมของโครงการ (Stufflebeam, 1971) กรอบการประเมินผลโครงการแบ่งออกเป็น 4 ด้านหลัก ได้แก่ บริบท (Context: C) ปัจจัยนำเข้า (Input: I) กระบวนการ (Process: P) ผลผลิตและผลกระทบ (Product and Impact: P & I) สำหรับเครื่องมือที่ใช้การรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ แบบประเมิน/แบบสอบถามเชิงโครงสร้าง การสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์เชิงลึกและการป้อนคำถามเพื่ออภิปรายในประเด็นสำคัญร่วมกัน (ข้อจำกัดด้านทรัพยากรและกระบวนการ/ข้อเสนอแนะ/แนวทางการขยายผล) ส่วนการรวบรวมข้อมูลทุติยภูมิได้จากการศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เอกสารทางวิชาการและเอกสารจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาของเทศบาลตำบลออนใต้ (พ.ศ. 2555-2560) และรายงานผลดำเนินการประจำปีที่เกี่ยวข้อง

การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบประเมิน/แบบสอบถามเชิงโครงสร้าง ใช้สถิติพรรณนาอธิบายลักษณะของข้อมูล เช่น ค่าร้อยละและแบบมาตราส่วนประมาณค่า (rating scale) นำหนักคะแนนระดับมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย และ น้อยที่สุด เป็น 5, 4, 3, 2 และ 1 ตามลำดับ โดยการแปลผล

ใช้ค่าเฉลี่ยเลขคณิตและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน กำหนดให้ช่วงห่างหรือพิสัยของคะแนนทุกระดับเท่ากัน สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพที่ได้จากการตั้งประเด็นคำถามร่วมกับการสังเกตระหว่างการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม จะทำการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) และการวิเคราะห์เชิงเหตุและผล (cause and effect analysis) ตามประเด็นที่กำหนดอย่างเป็นระบบ รวมทั้งเสนอผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนาความ

ผลการวิจัย

ข้อมูลทั่วไป

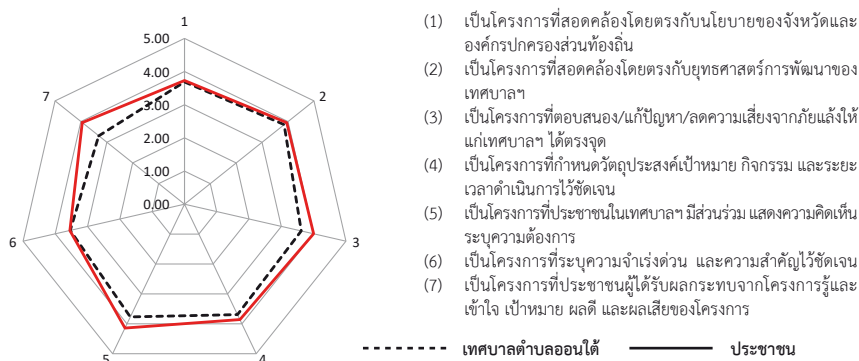
ผลการตอบทบทวนและประเมินผลโครงการซึ่งครอบคลุมทั้งในส่วนของข้อมูลทั่วไป ความคิดเห็นด้านสถานะแวดล้อมโครงการ ความคิดเห็นด้านปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินโครงการ ความคิดเห็นด้านกระบวนการดำเนินโครงการ ความคิดเห็นด้านผลผลิตและผลลัพธ์ของโครงการและบทเรียนที่ได้เรียนรู้จากโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน เทศบาลตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ โดยกลุ่มประชากรที่ให้ข้อมูลประกอบด้วยผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ผู้ที่รับผิดชอบ ผู้นำชุมชน และชาวบ้านผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (รวม 50 คน) พบว่า ผู้ให้ข้อมูลของฝ่ายเทศบาล (จำนวน 14 คน) แบ่งเป็นชายร้อยละ 71 หญิงร้อยละ 29 โดยส่วนใหญ่มีช่วงอายุอยู่ระหว่าง 41-60 ปี (ร้อยละ 79) จบการศึกษาสูงสุดระดับปริญญาตรีร้อยละ 57 บทบาทของผู้ให้ข้อมูลโครงการฯ พบว่า เป็นผู้บริหารเทศบาล และเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ ร้อยละ 21 สำหรับผู้ให้ข้อมูลของฝ่ายประชาชน (จำนวน 36 คน) พบว่า แบ่งเป็นชายร้อยละ 50 หญิงร้อยละ 50 โดยส่วนใหญ่มีช่วงอายุอยู่ระหว่าง 41-60 ปี (ร้อยละ 72) จบการศึกษาในระดับประถมศึกษาร้อยละ 33 และระดับปริญญาตรีร้อยละ 17 อาชีพหลักทำการเกษตรร้อยละ 22 และรับจ้างทั่วไปร้อยละ 56 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือน 5,001-15,000 บาท ร้อยละ 50 และบทบาทของผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ พบว่า เป็นผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการ ร้อยละ 33 และเป็นผู้ได้รับผลกระทบทางอ้อมจากโครงการร้อยละ 42 ขณะที่ประชาชนผู้ให้ข้อมูลเลือกตอบไม่แน่ใจหรืออื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 25

ด้านบริบทหรือสภาพแวดล้อม

ผู้ให้ข้อมูลฝ่ายเทศบาล มากกว่าร้อยละ 50 ขึ้นไป (ภาพประกอบ 2) ให้ความเห็นด้านบริบทหรือสภาพแวดล้อมของโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานว่าเป็นโครงการที่ประชาชนในเทศบาลตำบลออนใต้ มีส่วนร่วม แสดงความคิดเห็น ระบุความต้องการ ประเมินอยู่ในระดับมาก (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.7 ± 0.84) สำหรับภาพรวมของความคิดเห็นด้านสถานะแวดล้อมโครงการ พบว่า ผู้ให้ข้อมูลประเมินอยู่ในระดับมากในทุกประเด็น (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.54 ± 0.89 - 3.85 ± 1.10) ยกเว้นประเด็นเป็นโครงการที่ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการรู้และเข้าใจ เป้าหมาย ผลดี และผลเสียของโครงการ พบว่า ผู้ให้ข้อมูลประเมินอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.31 ± 0.45)

ส่วนความคิดเห็นของภาคประชาชนซึ่งส่วนใหญ่ร้อยละ 50 ขึ้นไป ให้ความเห็นในประเด็นการรับรู้และเข้าใจ เป้าหมาย ของโครงการช่วยบรรเทาปัญหากล้งแล้งในพื้นที่เทศบาลตำบลออนใต้

อยู่ในระดับมาก (ค่าคะแนนเฉลี่ย 4.00 ± 1.00) ขณะที่ผู้ให้ข้อมูล (ประชาชน) ให้ความเห็นสอดคล้องกับฝ่ายเทศบาลฯ ในประเด็นโครงการช่วยสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน พบว่า ประเมินอยู่ในระดับมากด้วยเช่นกัน (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.46 ± 0.55)

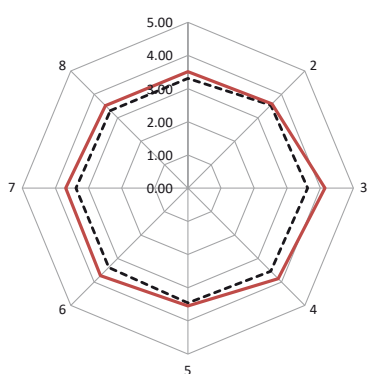

ภาพประกอบ 2 ผลการประเมินด้านบริบทหรือสภาพแวดล้อมของโครงการ โดยประยุกต์ CIPP Model
ที่มา: บัญญัติน์ โกลานันท์ และคณะ (2562)

ด้านปัจจัยนำเข้า

ความคิดเห็นด้านปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินโครงการ (ภาพประกอบ 3) พบว่าผู้ให้ข้อมูลฝ่ายเทศบาลฯ ส่วนใหญ่ร้อยละ 30 ขึ้นไป ให้ความเห็นในประเด็นเป็นโครงการมีความพร้อมด้านบุคลากร วัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน และประเด็นเป็นโครงการที่ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายในชุมชนออนใต้ อยู่ในระดับมาก (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.46 ± 1.14 - 3.62 ± 0.55) อย่างไรก็ตาม หากทำการวิเคราะห์ข้อมูลให้เป็นปัจจุบันรวมทั้งความเหมาะสมทางด้านวิธีการและงบประมาณ ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ร้อยละ 30 ขึ้นไป ประเมินภาพรวมของความคิดเห็นด้านปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินโครงการ อยู่ในระดับปานกลาง (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.31 ± 0.71 - 3.38 ± 0.45)

ส่วนความคิดเห็นของภาคประชาชน พบว่า โดยส่วนใหญ่ประเมินภาพรวมของความคิดเห็นด้านปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินโครงการในภาพรวมทุกประเด็นอยู่ในระดับมาก ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.51 ± 0.89 - 4.14 ± 1.10 โดยเฉพาะประเด็นเป็นโครงการที่ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายในชุมชนออนใต้ และประเด็นเป็นโครงการที่กำหนดผลผลิต ผลลัพธ์ ผลกระทบ และสามารถวัดผลได้ พบว่าภาคประชาชนประเมินให้ค่าคะแนนเฉลี่ยค่อนข้างสูงอยู่ในช่วง 3.86 ± 1.10 - 4.14 ± 0.84

- (1) เป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณอย่างเพียงพอและเหมาะสม
 - (2) เป็นโครงการที่มีความพร้อมด้านบุคลากร วัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน
 - (3) เป็นโครงการที่ได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่ายในชุมชนออนไลน์ แก่ ผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ ประชาชน และผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการ
 - (4) เป็นโครงการที่กำหนดผลผลิต ผลลัพธ์ ผลกระทบ และสามารถวัดผลได้
 - (5) เป็นโครงการที่เจ้าหน้าที่มีความรู้ความสามารถในการดำเนินโครงการ
 - (6) เป็นโครงการที่มีความเหมาะสมทางเทคนิคและวิธีการ
 - (7) เป็นโครงการที่มีการบริหารจัดการความเสี่ยงไว้ชัดเจน
 - (8) เป็นโครงการที่ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นปัจจุบัน
- เทศบาลตำบลออนใต้ _____ ประชาชน

ภาพประกอบ 3 ผลการประเมินด้านปัจจัยนำเข้าของโครงการโดยประยุกต์ CIPP Model

ที่มา: บัญจรัตน์ โจลนันทน์ และคณะ (2562)

ด้านกระบวนการ

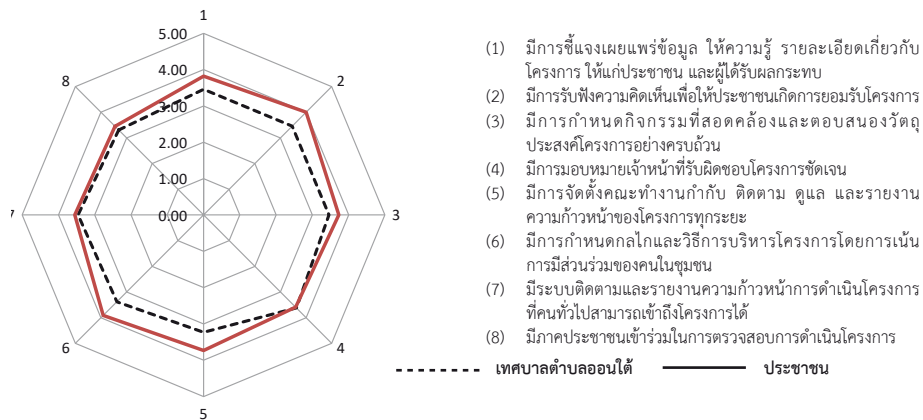
ความคิดเห็นด้านกระบวนการดำเนินโครงการ (ภาพประกอบ 4) พบว่า ฝ่ายเทศบาลฯ โดยส่วนใหญ่ให้ความเห็นการดำเนินโครงการภาพรวมอยู่ในระดับมาก (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.46 ± 1.10 - 3.62 ± 0.89) ยกเว้นประเด็นการจัดตั้งคณะทำงานกำกับ ติดตาม และตรวจสอบความก้าวหน้าการดำเนินโครงการ รวมทั้งประเด็นการกำหนดกลไกและวิธีการบริหารโครงการ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ประเมินอยู่ในระดับปานกลาง (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.23 ± 0.45 - 3.38 ± 0.55)

ส่วนความคิดเห็นของภาคประชาชนโดยส่วนใหญ่ประเมินภาพรวมของความคิดเห็นด้านกระบวนการดำเนินโครงการในภาพรวมทุกประเด็นอยู่ในระดับมาก ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.46 ± 0.55 - 4.00 ± 1.00 โดยเฉพาะประเด็นเป็นโครงการที่มีการชี้แจงข้อมูล ทำความเข้าใจรับฟังความคิดเห็นของภาคประชาชน และวิธีการบริหารโครงการโดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน พบว่าภาคประชาชนประเมินให้ค่าคะแนนเฉลี่ยค่อนข้างสูงอยู่ในช่วง 3.82 ± 1.10 - 4.00 ± 0.71

ด้านผลผลิตและผลลัพธ์

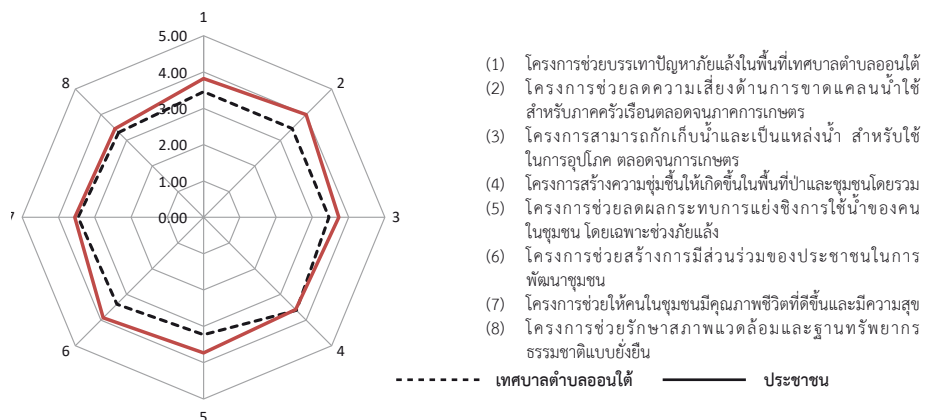
ผู้ให้ข้อมูลฝ่ายเทศบาลฯ ส่วนใหญ่ร้อยละ 45 ขึ้นไป (ภาพประกอบ 5) ให้ความเห็นด้านผลผลิตและผลลัพธ์ของโครงการ อยู่ในระดับมากในทุกประเด็น (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.62 ± 0.55 - 4.08 ± 0.84) โดยเฉพาะประเด็นโครงการสามารถกักเก็บน้ำและเป็นแหล่งน้ำสำหรับใช้ในการอุปโภคตลอดจนการเกษตร ประเด็นโครงการสร้างความชุ่มชื้นให้เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าและชุมชนโดยรวม และประเด็นโครงการช่วยให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและมีความสุข พบว่าผลการประเมินค่าคะแนนเฉลี่ยสูงกว่า 4.00 ในทุกประเด็น

ส่วนความคิดเห็นของภาคประชาชน ได้ประเมินผลผลิตและผลลัพธ์ของโครงการอยู่ในระดับมาก (ค่าคะแนนเฉลี่ย 3.77 ± 0.84 - 4.14 ± 0.84) ในทุกประเด็น โดยเฉพาะประเด็นโครงการสร้างความชุ่มชื้นให้เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าและชุมชนโดยรวม ประเด็นโครงการช่วยสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน และประเด็นโครงการช่วยให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและมีความสุข พบว่าภาคประชาชนประเมินผลค่าคะแนนเฉลี่ยสูงสุด 4.14 ± 0.84 ในทุกประเด็น

ภาพประกอบ 4 ผลการประเมินด้านกระบวนการของโครงการโดยประยุกต์ CIPP Model

ที่มา: บัญญัติน์ โกลานันท์ และคณะ (2562)

ภาพประกอบ 5 ผลการประเมินด้านผลผลิตและผลลัพธ์ของโครงการโดยประยุกต์ CIPP Model

ที่มา: บัญญัติน์ โกลานันท์ และคณะ (2562)

จากผลประเมินโดยการประยุกต์ CIPP Model ของโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน ซึ่งเป็นโครงการที่อาศัยมาตรการทางสังคมวัฒนธรรมในการขับเคลื่อน พบว่า ในด้านบริบทหรือสภาพแวดล้อมของโครงการ ประเด็นสำคัญที่มีนัยต่อการดำเนินโครงการที่ทุกฝ่าย (เทศบาลฯ และประชาชน) มีความเห็นสอดคล้องกันและเอื้อให้การดำเนินโครงการสำเร็จอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ประเด็นเป็นโครงการที่ตอบสนอง/แก้ปัญหา/ลดความเสี่ยงจากภัยแล้งให้แก่เทศบาลฯ ได้ตรงจุด และประเด็นเป็นโครงการที่ประชาชนในเทศบาลฯ มีส่วนร่วม แสดงความคิดเห็น ระบุความต้องการ ทั้งนี้อาจเป็นผลเนื่องจากลักษณะของโครงการเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำของส่วนรวมโดยมีชุมชนเป็นแกนหลักในการดำเนินการ ขณะเดียวกันลักษณะกิจกรรมยังสอดคล้องกับจารีตประเพณีรวมถึงวิถีชีวิตของชุมชนที่ต้องการรักษาและสืบสานให้แก่คนรุ่นหลัง อย่างไรก็ตามจากฝ่ายเทศบาลฯ พบข้อสังเกตในประเด็นเป็นโครงการที่ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการรู้และเข้าใจ เป้าหมาย ผลดี และผลเสียของโครงการ โดยมีความเห็นต่างจากฝ่ายประชาชน ทั้งนี้อาจอธิบายได้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเฉพาะการทบทวนและประเมินผลภายหลังการดำเนินกิจกรรมแล้วเสร็จค่อนข้างน้อยถึงปานกลาง ฝ่ายเทศบาลฯ จึงประเมินอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับผลการประเมินด้านกระบวนการจากทางฝ่ายเทศบาลฯ ในประเด็นการจัดตั้งคณะทำงานกำกับ ติดตาม และตรวจสอบความก้าวหน้าการดำเนินโครงการรวมทั้งประเด็นการกำหนดกลไกและวิธีการบริหารโครงการโดยเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งประเมินอยู่ในระดับปานกลาง อาจเนื่องจากเหตุผลเดียวกัน แม้ว่าประชาชนหรือชุมชนเป็นแกนหลักในการดำเนินโครงการและต้องการสืบทอดให้แก่คนรุ่นต่อไป อย่างไรก็ตามกระบวนการดำเนินโครงการ การมีส่วนร่วม และลักษณะกิจกรรมที่เห็นว่ากลุ่มคนและวิถีดำเนินการโดยส่วนใหญ่ยังคงเป็นคนกลุ่มเดิม รูปแบบเดิม และขาดการกำกับ ติดตาม ประเมินผลภายหลังโครงการแล้วเสร็จ ในขณะที่ฝ่ายชุมชนกลับให้คุณค่าด้านความร่วมมือ ร่วมใจ และการมีส่วนร่วมในการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานเป็นหลักมากกว่าความสำคัญเชิงเทคนิคของการดำเนินโครงการ (กลไก/วิธีการบริหาร/การกำกับ/ติดตามและตรวจสอบ) จึงประเมินการดำเนินโครงการในภาพรวมทุกประเด็นอยู่ในระดับมากและสูงกว่าฝ่ายเทศบาลฯ สำหรับผลประเมินด้านผลผลิตและผลลัพธ์ ผู้ให้ข้อมูลทั้งสองฝ่าย (เทศบาลฯ และ ประชาชน) มีความเห็นสอดคล้องตรงกันโดยเฉพาะความสำคัญของมาตรการทางสังคมวัฒนธรรมที่ประชาชนให้การยอมรับมาประยุกต์และขับเคลื่อนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชน จึงประเมินความสำเร็จด้านผลผลิตและผลลัพธ์เชิงบวกโดยรวมในทุกประเด็น

นอกจากนี้ ผลประเมินโครงการมีความสอดคล้องกับข้อมูลประเด็นสำคัญที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มเกี่ยวกับบทเรียนด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติป่าต้นน้ำเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์และความชุ่มชื้นในพื้นที่ของชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้ อาทิ คุณค่าการเลี้ยงผีขุนน้ำ ผลด้านการมีส่วนร่วม รวมถึงแนวโน้มการสืบทอดของคนรุ่นใหม่ ดังนั้นว่า ด้วยบริบทของโครงการฯ และคุณค่าการเลี้ยงผีขุนน้ำตลอดจนกิจกรรมที่ดำเนินการมีความสอดคล้องกับความเชื่อ จารีตประเพณี และการเคารพธรรมชาติ (ป่าไม้และขุนน้ำ) ของชุมชนออนใต้ ซึ่งถือเป็นชนบทที่สืบทอดต่อกันมายาวนานนับแต่อดีต โดยปกติจะจัดให้มีการบวงสรวงก่อนฤดูการทำนาในช่วงปลายเดือนมิถุนายนถึง

ต้นกรกฎาคม หรือแรม 9 ค่ำ เดือน 9 หรือขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 หรือแรม 1 ค่ำ เดือน 7 ตามปฏิทินล้านนา ซึ่งขึ้นอยู่กับเกษตรกรผู้ใช้น้ำจากแต่ละลำห้วยจะกำหนด ในการที่เกษตรกรผู้ใช้น้ำในลำห้วยเดียวกัน ร่วมกันประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำมีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงความนับถือและความกตัญญูต่อดินน้ำป่า การขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยปกป้องรักษาผืนป่าและดลบันดาลให้น้ำใช้ตลอดปี การขอให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลมีความชุ่มชื้นตลอดเวลา ไม่ให้เกิดความแห้งแล้ง อีกทั้งเชื่อว่าบรรพบุรุษใช้พิธีกรรมเป็นกุศโลบาย หนึ่งในการปกป้องผืนป่าและป้องกันผู้คนเข้าไปใช้ประโยชน์หรือทำลายป่าต้นน้ำซึ่งเป็นสถานที่ประกอบ พิธีกรรม เนื่องจากเกรงกลัวว่าจะมีอันเป็นไปจากอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

จากบทเรียนประมาณปี พ.ศ. 2524 แม้ว่าชุมชนออนใต้ได้มีการแผ้วถางป่าอย่างหนักเพื่อ ขยายการปลูกพืชและทำสวนจนป่าเสื่อมโทรมและแห้งแล้ง อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังละเว้นการตัดไม้ ทำลายป่าในพื้นที่ประกอบพิธีกรรม ดังความเห็นตัวแทนเกษตรกรหมู่ 10 เชื่อว่า (เมื่อ 24 ธันวาคม 2561) “คนสมัยก่อน เขาทำเพื่อขอฟ้า ขอฝน บรรพบุรุษเป็นผู้ดูแลรักษาป่า ก็ต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศล ไปหาเขา บวงสรวงเทวดา เจ้าที่ เทพอารักษ์ที่ดูแลรักษาป่า เพื่อไม่ให้แห้ง” ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8 กล่าว เสริมว่า (เมื่อ 24 ธันวาคม 2561) “สืบทอดกันมานานจนเป็นวิถี ถ้าไม่ทำ จะมีความรู้สึกเหมือนขาดการ สืบทอดไป เหมือนขาดการสืบทอดจากบรรพบุรุษ เหมือนหลงลืมของเก่า เหมือนอกตัญญู ดังนั้นไม่ว่า จะใหญ่จะเล็กก็ต้องทำทุกปี การบวงสรวงขุนน้ำเป็นการอนุรักษ์รูปแบบหนึ่ง เราเข้าใจเขาทำมานาน แล้ว จะสังเกตว่าป่าโซนที่เลี้ยงผีจะเขียวชอุ่มอยู่ตลอด ไม่มีใครไปตัดไม้หรือทำลาย คนจะไม่ไปเผาหรือ ทำลายบริเวณนั้น เพราะกลัวสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกป้องรักษาบริเวณนั้น ต่างจากสมัยนี้ที่ต้องมีกฎหมายกำกับ” ดังนั้น คุณค่าการเลี้ยงผีขุนน้ำและการบวงสรวงภายใต้โครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วย ลาน กล่าวได้ว่าเป็นโครงการเชิงสังคมวัฒนธรรมที่ปลูกจิตสำนึกด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนให้อยู่คู่กับเทศบาลตำบลออนใต้ได้เป็นอย่างดี

แม้ว่าเทศบาลตำบลออนใต้เห็นความสำคัญและสนับสนุนโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำห้วยลานและบรรจุเข้าไว้ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา การอนุรักษ์ พืชม และสืบสานศิลป วัฒนธรรม จารีตประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่นประจำปีนับตั้งแต่ได้รับการจัดตั้งเป็นองค์กรบริหารส่วน ตำบล (พ.ศ. 2548) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสืบสานประเพณีและดูแลรักษาแหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติ อย่างไรก็ตามด้วยงบประมาณที่จำกัด (เฉลี่ย 20,000-40,000 บาทต่อปี) และ จัดสรรให้แก่โครงการฯ กลับไม่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานหรือการขับเคลื่อนโครงการ ผลลัพธ์ที่ เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการฯ ที่ผ่านมาโดยเฉพาะด้านความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของคน ในชุมชนในการสืบทอดจารีตประเพณี และการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำมีความคุ้มค่ามากหากเทียบกับจำนวน งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลฯ อาทิ คนในชุมชนหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มพ่อบ้าน กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น มีแนวโน้มเข้าร่วมกิจกรรมการสืบทอดประเพณี การเลี้ยงผีขุนน้ำเพิ่มมาก การขยายฐานผู้เข้าร่วมประเพณีทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้กว้างขวาง มากยิ่งขึ้น การจัดกิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม เช่น การจัดพิธีกรรมบวชป่าและสืบชะตาแม่น้ำ การรื้อฟื้น และการเล่นซอ เป็นต้น นอกจากนี้ ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำมีส่วนช่วยกระชับความสัมพันธ์

ของคนในชุมชนและการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้าร่วมงาน เช่น กรมป่าไม้ ที่ให้การสนับสนุนกล้าไม้สำหรับการปลูกป่า และการจัดทำโครงการดับไฟป่าโดยให้ชาวบ้านช่วยกันทำแนวกันไฟเพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ในพื้นที่ชุมชนออนได้อย่างต่อเนื่อง

สำหรับประเด็นการส่งต่อแนวคิด ความเชื่อ และการปฏิบัติสู่คนรุ่นใหม่ ทางชุมชนยอมรับว่ายังเป็นสิ่งที่น่ากังวลใจเนื่องด้วยวิถีชีวิตของคนรุ่นใหม่ที่แตกต่างกันจากคนรุ่นก่อน ดังนั้น ทางชุมชนจึงส่งเสริมและเปิดโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้เข้าร่วมเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติจริง เช่น การช่วยงานจัดเตรียมเครื่องบงสรวง การออกร้าน การเป็นโฆษก รวมถึงการเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการดำเนินงาน เป็นต้น นอกจากนี้ ทางชุมชนยังขอความร่วมมือและประสานให้โรงเรียนในตำบลนำเด็กนักเรียนเข้าไปร่วมงานเพื่อจัดกิจกรรมปลูกฝังการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นให้กับเด็ก เช่น การให้ช่วยปลูกป่า การประกวดคำขวัญเกี่ยวกับอ่างเก็บน้ำห้วยลาน อีกทั้งมีการอธิบายสอดแทรกแนวคิดและเหตุผลของการจัดประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำของเทศบาลตำบลออนใต้ตามจังหวะและโอกาส เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แขนงนำและตัวแทนชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ต่างเห็นพ้องต้องกันถึงคุณค่าการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำเชิงสังคมและการอนุรักษ์ดิน น้ำ และป่า โดยยืนยันหนักแน่นที่จะสืบทอดพิธีกรรมนี้ไว้ตลอดไป ไม่ว่าจะได้รับการสนับสนุนงบประมาณหรือไม่ก็ตาม ด้วยความเชื่อว่าการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะช่วยดลบันดาลให้มีน้ำและป้องกันการทำลายป่า หากไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาลตำบลออนใต้ ชุมชนก็พร้อมจัดพิธีกรรมเล็ก ๆ ตามกำลัง ดังที่เคยปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยใช้วิธีการระดมทุนจากการเก็บค่าน้ำหรือการใช้ทุนสมทบจากบัญชีมาปนกิจหรือบัญชีอื่นของชุมชน เป็นต้น

อภิปรายผล

จากข้อมูลสารสนเทศเชิงประจักษ์ที่รายงานโดยศูนย์ปฏิบัติการข้อมูลสาธารณสุขด้านน้ำ กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย (2560) แสดงข้อมูลพื้นที่หรือหมู่บ้านเสี่ยงภัยแล้งระดับ 4 (เสี่ยงมาก) ในช่วงราวปี พ.ศ. 2557-2558 ประกอบกับข้อมูลสถิติปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำขนาดกลางในพื้นที่ลุ่มน้ำห้วยแม่ออน ย้อนหลัง 5 ปี ถึงปัจจุบัน พบว่า ในช่วงฤดูแล้งและการเกิดภาวะฝนทิ้งช่วง ปริมาณน้ำในอ่างลดลงมากกว่าร้อยละ 60 ของความจุอ่าง (กรมชลประทาน, 2566) บ่งชี้ว่าเทศบาลตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีความเสี่ยงต่อการขาดแคลนแหล่งน้ำต้นทุนเพื่อการอุปโภค บริโภค และการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดปัญหาวิกฤตภัยแล้ง นอกจากนี้ ปริมาณน้ำที่ไม่พอใช้ในการเกษตร ส่งผลให้ปริมาณและคุณภาพผลผลิตตกต่ำได้ ซึ่งสอดคล้องกับรายงานในเวทีเสวนา ภัยแล้ง โลกร้อน มหันตภัยใกล้ตัว โดย ลาวาลย์ จีระพงษ์ (2552) ว่า ความเสี่ยงจากภัยแล้งที่ส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรลดลง อุณหภูมิที่สูงขึ้น ทำให้การเจริญเติบโตของพืชผิดปกติและอ่อนแอ ก่อให้เกิดการระบาดของโรคและการเพิ่มปริมาณของศัตรูพืชหลายชนิด นอกจากนี้ช่วงเวลาในการทำการเกษตรและระยะเก็บเกี่ยวน้อยลง ทำให้ผลผลิตได้รับความเสียหายทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ โดยทั่วไปแล้วความเสี่ยงจากภัยแล้งที่เกิดขึ้นจะรุนแรงหรือส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนมากหรือน้อยเพียงใด

ย่อมขึ้นอยู่กับความล่อแหลมและความเปราะบางอันเป็นสภาพบริบทพื้นฐานของชุมชนและท้องถิ่น กรณีชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้ รายงานโดย บัญญัติน์ โจลานันท์ และคณะ (2557) และ บัญญัติน์ โจลานันท์ และคณะ (2562) พบว่า ภาคส่วนที่มีความล่อแหลมและเปราะบางจากปัญหาภัยแล้ง ได้แก่ 1) ภาคครัวเรือนและสังคม ภัยแล้งที่เกิดขึ้นส่งผลให้ครัวเรือนและสังคมเปราะบางทั้งในด้านการดำรงชีวิต เศรษฐกิจครัวเรือน และปัญหาเชิงสังคม เช่น การขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค รายได้ และเงินออมลดลง รายจ่ายและหนี้สินเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งระดับครัวเรือนและสังคมตามลำดับ 2) ภาคการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ และการบริการ พบว่า ภัยแล้งส่งผลกระทบโดยตรงต่อการประกอบอาชีพของคนในชุมชน เช่น การขาดแคลนน้ำและการแย่งชิงน้ำเพื่อการเกษตร เลี้ยงสัตว์ และการบริการ (ท่องเที่ยว) ผลผลิตลดลงแต่ค่าใช้จ่ายในการผลิตกลับเพิ่มสูงขึ้น เป็นต้น และ 3) ภาคทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งน้ำต้นทุน (ผิวดินและบาดาล) ที่ลดน้อยลงจากปัญหาภัยแล้ง ทำให้ขาดแคลนน้ำดิบเพื่อการผลิตประปา รวมถึงปัญหาป่าไม้และดินเสื่อมโทรม ดังนั้น การเผชิญปัญหาภัยแล้งและผลกระทบที่ผ่านมาทำให้ชุมชนและท้องถิ่นเกิดการรับรู้และตระหนักว่า ปัญหาภัยแล้งถือเป็นภัยคุกคามสร้างความเปราะบางให้แก่คนในชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้และจำเป็นต้องหาแนวทางลดความเสี่ยงจากผลกระทบ รวมทั้งแนวทางการรับมือและการปรับตัวอย่างต่อเนื่องทั้งในปัจจุบันและในอนาคตของเทศบาลตำบลออนใต้ (Erramili, 2009)

โดยทั่วไปแล้วความสามารถหรือแนวทางในการรับมือ (Coping capacity) หรือการปรับตัว (Adaptive capacity) ของชุมชนต่อภัยพิบัติ (แล้ง) ขึ้นอยู่กับหลายปัจจัยและหลากหลายมิติ อาทิ ด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม และประเพณีของชุมชน เป็นต้น (Blaikie et al., 2003; วริศ จุมจะนะ, 2551; สุธีรพงษ์ ศรีวิราช, 2559; สมพร คุณวิชิต และยุพิน รามณีย์, 2561) สอดคล้องกับกรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย (2557) ซึ่งบัญญัติศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับมาตรการการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ เพื่อให้หน่วยงานหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมีความเข้าใจที่ตรงกันในแนวคิด ความหมาย และการปฏิบัติงาน เช่น คำว่า “มาตรการเชิงโครงสร้าง/มาตรการที่ใช้สิ่งก่อสร้าง (structural measure)” นั้นหมายถึงมาตรการที่นำมาใช้ก่อนเกิดภัยพิบัติเพื่อลดหรือขจัดผลกระทบของภัยพิบัติที่จะมีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมด้วยการใช้แนวทางทางวิศวกรรมที่เหมาะสม และคำว่า “มาตรการที่ไม่ใช่เชิงโครงสร้าง/มาตรการแบบไม่ใช้สิ่งก่อสร้าง (non-structural measure)” นั้นหมายถึงมาตรการที่นำมาใช้ก่อนเกิดภัยพิบัติเพื่อลดหรือขจัดผลกระทบของภัยพิบัติที่อาจมีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ ที่ไม่ได้เกิดจากวิศวกรรม ไม่พึ่งพาการปลูกสร้างอาคารหรือโครงสร้างใด ๆ สามารถเป็นได้ทั้งมาตรการเพื่อป้องกันและบรรเทาผลกระทบจากภัยพิบัติ ดังนั้น มาตรการหรือแนวทางเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการบรรเทาความเสี่ยงจากภัยแล้งของเทศบาลตำบลออนใต้ อาจจำเป็นต้องผสมผสานทั้งมาตรการเชิงโครงสร้างและมาตรการที่ไม่ใช่เชิงโครงสร้างร่วมกัน ซึ่งโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานภายใต้แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาของเทศบาล

ตำบลออนใต้ จัดเป็นมาตรการทางสังคมวัฒนธรรม (มาตรการที่ไม่ใช่เชิงโครงสร้าง) โครงการหนึ่งและเข้าข่ายลักษณะมาตรการบรรเทาความเสี่ยงจากภัยพิบัติ (ภัยแล้ง) โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและลดความเปราะบางจากความเสี่ยงภัยแล้งในท้องถิ่นตามลำดับ นอกจากนี้ กระบวนการขับเคลื่อนโครงการยังได้เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมกำหนด ร่วมตัดสินใจ และร่วมดำเนินการ ซึ่งถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการบรรเทาความเสี่ยงหรือการจัดการความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ (ภัยแล้ง) โดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community based disaster management-CBDM) อย่างยั่งยืน กล่าวคือ ชุมชนเป็นผู้เล่นหลักและสร้างความร่วมมือทุกระดับในการนำแผนงานหรือโครงการไปปฏิบัติร่วมกันกับทางองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (เทศบาลตำบลออนใต้) ของตน (Pandey and Okazaki, 2005; กัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์, 2560)

นอกจากนี้ ความเชื่อและคุณค่าการเลี้ยงผีขุนน้ำที่ชุมชนได้สืบทอดมาอย่างยาวนานต่อเนื่องถึงปัจจุบันเพื่อเพื่อแสดงความกตัญญูและการเคารพต่อธรรมชาติ (ดิน น้ำ และป่าไม้) ถือเป็นกุญแจดอกสำคัญของโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนให้อยู่ในสภาพดีและสร้างความชุ่มชื้นให้แก่สภาพแวดล้อม จึงส่งผลช่วยบรรเทาความเสี่ยงจากภัยแล้งทั้งโดยตรงและโดยอ้อมที่เกิดขึ้นในพื้นที่เทศบาลตำบลออนใต้ บทเรียนโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานพบว่าสอดคล้องกับหลักแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชน (Ostrom, 1990) โดยอาศัยความเชื่อ วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น และขนบประเพณีเป็นรากฐานในการวางหลักธรรมาภิบาลและกติกาเพื่อการดูแลจัดการทรัพยากร (ป่าไม้และขุนน้ำ) ร่วมกันของชุมชน ซึ่งการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยอาศัยกิจกรรมรูปแบบนี้ พบว่า ชาวบ้านและชุมชนมักให้ความสำคัญ ให้คุณค่า และให้ความร่วมมือต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างดี ทั้งนี้สามารถพบเห็นผลสำเร็จที่เกิดขึ้นในหลายชุมชนของประเทศ เช่น กลุ่มฮักป่าศรีถ้อย จังหวัดพะเยา กลุ่มอนุรักษ์ป่าเจ้าปู่บ้านวังยาว จังหวัดเลย การนำภูมิปัญญาวงเวียนมาใช้ในการอนุรักษ์ป่าในพื้นที่ภาคเหนือ (แพร่ น่าน) พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำบ้านแม่วากและขุนน้ำบ้านแม่ปาน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น (วริศ จุมจะนะ, 2551; สุธีรพงษ์ ศรีวิราช, 2559) และบางกรณียังพบว่าชุมชนพร้อมให้ความร่วมมือและสามารถก้าวข้ามข้อจำกัดด้านงบประมาณสำหรับการดำเนินงานที่ได้รับสนับสนุนจากทางท้องถิ่น เช่น โครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน ชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้ เป็นต้น

ด้านบริบทและสภาพแวดล้อมของโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน แม้ว่าเน้นการมีส่วนร่วม ส่งเสริม และปลูกจิตสำนึกเชิงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าต้นน้ำและแหล่งน้ำ) ให้แก่คนในชุมชนโดยอาศัยมาตรการทางสังคมวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างประชากรและพลวัตเชิงสังคมของเทศบาลตำบลออนใต้ซึ่งประกอบด้วยคนรุ่นใหม่และคนต่างถิ่นเพิ่มสูงขึ้น และหากการดำเนินโครงการและกิจกรรมยังคงประกอบด้วยกลุ่มแกนนำและชาวบ้านคนกลุ่มเดิมเป็นหลัก อาจส่งผลต่อการรับรู้และความเข้าใจถึงคุณค่าของโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานที่สืบทอดต่อกันมาให้ลดน้อยถอยลง ดังกรณีศึกษาการอนุรักษ์ป่าเจ้าปู่บ้านวังยาวซึ่งเริ่มพบปัญหาการไม่ยอมรับและความร่วมมือจากชาวบ้านเท่าที่ควร เนื่องจากการดำเนิน

กิจกรรมและบริหารจัดการที่ผูกขาดโดยผู้นำและผู้อาวุโสกลุ่มเดิม ในที่สุดอาจส่งผลต่อความไม่ยั่งยืนของกิจกรรม (วริศ จุมจนะ, 2551) ดังนั้น ผลการถอดบทเรียนซึ่งพบว่าแกนนำรวมถึงเทศบาลตำบลออนใต้พยายามสร้างการรับรู้ เรียนรู้ และหลอมรวมคนทุกรุ่นทุกกลุ่มภายในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมและกิจกรรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ถือเป็นสัญญาณที่ดีในการถ่ายทอดเจตนารมณ์ ตลอดจนการชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ ผลดีผลเสีย และวัฒนธรรมของการมีส่วนร่วมในชุมชน ซึ่งจะสามารถช่วยให้การมีส่วนร่วมในการสืบทอดและรักษาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นตนเกิดความต่อเนื่องและยั่งยืนตามลำดับ (อนุสรณ์ คุณานุสรณ์, 2563)

หากพิจารณาด้านปัจจัยนำเข้าและกระบวนการที่สำคัญของการดำเนินโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน ซึ่งส่งผลต่อความสำเร็จเพื่อบรรเทาความเสี่ยงจากภัยแล้งโดยอาศัยมาตรการทางสังคมวัฒนธรรมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของเทศบาลตำบลออนใต้ พบว่าสอดคล้องกับองค์ประกอบการมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืนต่อการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน ที่เสนอโดย อนุสรณ์ คุณานุสรณ์ (2563) อย่างชัดเจนอยู่ 5 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1) ความเข้าใจ ค่านิยม และความต้องการต่อการมีส่วนร่วม (shared value) 2) ประโยชน์ของชุมชนโดยรวม (local beneficiaries) 3) นโยบายและการสนับสนุนจากภาครัฐ (government policy and supports) 4) การสนับสนุนจากภาคส่วนอื่น ๆ และพื้นที่ (local supports) และ 5) ความโปร่งใส และการตรวจสอบ (transparency and auditing) จากที่กล่าวมาข้างต้น เห็นได้ว่า ความสำเร็จของการดำเนินโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานของเทศบาลตำบลออนใต้ เป็นผลสืบเนื่องจากชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้มีความเชื่อ มีค่านิยม ความเข้าใจจารีตประเพณีการเคารพธรรมชาติ (ป่าไม้และขุนน้ำ) ซึ่งถือเป็นชนบทที่สืบทอดต่อกันมายาวนานนับแต่อดีต ตลอดจนมองเห็นคุณค่าของการมีส่วนร่วมและการได้รับประโยชน์ต่อส่วนรวมร่วมกันทุกฝ่ายของชุมชน นอกจากนี้เทศบาลตำบลออนใต้ซึ่งเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ใกล้ชิดประชาชนมีนโยบายและสนับสนุนโครงการฯ โดยบรรจุไว้ในแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเทศบาลตำบลออนใต้อย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน ประกอบกับความร่วมมือและการสนับสนุนจากทุกภาคส่วนในพื้นที่ อาทิ ความร่วมมือจากระดับ ชุมชน หมู่บ้าน โรงเรียน สถาบันทางศาสนา ฯลฯ เป็นต้น ในการกำหนดกรอบการทำงานและการขับเคลื่อนร่วมกัน เพื่อให้การดำเนินโครงการฯ ในภาพรวมของท้องถิ่นแล้วเสร็จและเป็นไปอย่างราบรื่น ประเด็นทั้งหมดเหล่านี้ถือเป็นสิ่งสำคัญต่อการสร้างความร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นร่วมกัน อย่างไรก็ตามการศึกษาเสนอแนะว่ามีความจำเป็นที่ต้องทบทวนองค์ประกอบและปรับแนวทางการดำเนินโครงการที่สำคัญ เพื่อให้การดำเนินโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน มีความเหมาะสมกับสภาพบริบทของพื้นที่ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยมากยิ่งขึ้นอยู่ 3 ประเด็นหลัก คือ การบันทึกและรวบรวมข้อมูลที่สำคัญอย่างเป็นระบบ การติดตามและประเมินผลการดำเนินโครงการเพื่อถอดบทเรียน ปรับปรุง และพัฒนา และการมอบหมายบทบาทให้แก่คนรุ่นใหม่มากยิ่งขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลประเมินโครงการด้านกระบวนการของฝ่ายเทศบาลฯ (อยู่ในระดับปานกลาง) และองค์ประกอบการสร้างการมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืนต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ที่รายงานโดย อนุสรณ์ คุณานุสรณ์ (2563) ได้แก่ 1) ข้อมูล ข่าวสาร และเทคโนโลยีที่ถูกต้อง เหมาะสม (information and technology) 2) การติดตาม ประเมินผล และการแก้ไขปัญหาพร้อมกัน (monitoring, evaluation, and mutual problem solving) และ 3) การสืบทอดเจตนารมณ์ (descending)

สำหรับด้านผลผลิตและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทั้งโดยตรงและโดยอ้อมเพื่อบรรเทาความเสี่ยงจากปัญหาภัยแล้ง เห็นได้ว่าโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานมีความคุ้มค่าค่อนข้างสูง หากเทียบกับงบประมาณ (เฉลี่ย 20,000-40,000 บาทต่อปี) ที่ได้รับการจัดสรรจากเทศบาลตำบลออนใต้ กล่าวได้ว่า การดำเนินโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานภายใต้การจัดสรรงบประมาณอย่างจำกัด ได้ส่งผลบวกเชิงสังคมและสร้างการมีส่วนร่วมภายในชุมชนผ่านกิจกรรมอย่างชัดเจน ค่อนข้างสูง สอดคล้องกับผลประเมินโครงการด้านผลผลิตและผลลัพธ์ของทั้งฝ่ายเทศบาลฯ และฝ่ายประชาชนที่เห็นตรงกันอยู่ในระดับมาก นอกจากนี้ ผลผลิตโครงการยังเป็นรูปธรรมด้านการอนุรักษ์ และฟื้นฟูสภาพป่าต้นน้ำให้คงสภาพดีถึงปัจจุบัน บ่งชี้ว่าชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้มีความเข้าใจตลอดจนพฤติกรรมการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ต้องอาศัยหลักการมีส่วนร่วม มีขอบเขต และวิถีการดำรงชีวิต ในการอนุรักษ์และดูแลทรัพยากรธรรมชาติภายในสภาพแวดล้อมของตนร่วมกันเพื่อประโยชน์ต่อคน หมู่บ้านหรือชุมชนท้องถิ่น (อนุสรณ์ คุณานุสรณ์, 2563) ดังนั้น ถือว่ามาตรการทางสังคมวัฒนธรรม โครงการนี้มีส่วนช่วยลดความล่อแหลมและความเปราะบางจากความเสี่ยงภัยแล้งให้แก่ชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้อย่างยิ่งในระยะยาว (สมพร คุณวิจิต และ ยุพิน รมณีย์, 2561)

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

จากการประเมินและถอดบทเรียนโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลาน ซึ่งครอบคลุมทั้งบริบท ทรัพยากร กระบวนการ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ สามารถสรุปได้ว่ามาตรการทางสังคมวัฒนธรรม (non-structural measure) โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมของชุมชนท้องถิ่น (ที่เรียกว่า “ของหน้าหมู่บ้าน”) ที่ตั้งอยู่บนฐานวัฒนธรรม ความเชื่อ จารีตประเพณี และความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมากกว่า การถือสิทธิความเป็นเจ้าของ ถือเป็นมาตรการหนึ่งที่สำคัญและสามารถนำมาปรับใช้ควบคู่กับมาตรการเชิงโครงสร้าง (structural measure) เช่น โครงการก่อสร้างระบบประปาหมู่บ้าน โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำ ประจำหมู่บ้าน หรือโครงการขุดลอกเหมืองฝายหลักประจำตำบล ฯลฯ เพื่อลดและบรรเทาความเสี่ยงจากปัญหาภัยแล้งให้แก่เทศบาลตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้นทั้งในปัจจุบันและในอนาคต แม้ว่าการบริหารจัดการโดยชุมชนจะไม่มี การรับรองทางกฎหมาย อย่างไรก็ตามการบริหารจัดการที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและดำเนินการ โดยชุมชน พบว่ามีความยืดหยุ่นสูง สามารถตอบสนองการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชน บนข้อเท็จจริง และเป็นการเคารพหรือดำรงรักษาประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น จึงส่งผลบวก ทั้งเชิงสังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม อาทิ 1) ป่าไม้ต้นน้ำสามารถฟื้นฟูกลับคืนสู่สภาพดี สามารถอุ้มน้ำได้ สามารถแก้ปัญหาความแห้งแล้งหรือภัยแล้งได้อย่างตรงจุด ถือเป็นการ

แก้ไขหรือรับมือกับปัญหาภัยแล้งให้แก่ชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนในระยะยาว 2) ป่าไม่เกิดความสมบูรณ์ เป็นแหล่งทำมาหากินของสัตว์ป่าและชุมชน ช่วยสร้างรายได้เสริมให้กับประชาชน ถือว่าเกิดประโยชน์ อย่างแท้จริง และ 3) ชุมชนท้องถิ่นมีความรัก ความสามัคคี ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และความคิด ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการช่วยกันดูแลป่าต้นน้ำซึ่งเป็นทรัพยากรร่วมในพื้นที่ ถือเป็นการเพิ่มศักยภาพและจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชน ทำให้ชุมชนเรียนรู้วิธีการ แก้ปัญหา วางแผน และดำเนินการร่วมกัน เป็นต้น สำหรับข้อเสนอแนะแนวทางการปรับใช้บทเรียน เพื่อให้การมีส่วนร่วมต่อการรักษาทรัพยากรธรรมชาติเกิดความยั่งยืนและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบันและอาจต่อเนื่องไปยังอนาคต โดยเฉพาะประเด็นด้านข้อมูล ข่าวสาร และ เทคโนโลยี ด้านการติดตาม ประเมินผล และการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และด้านการสืบทอดเจตนารมณ์ ที่สำคัญมีดังนี้

(1) การดำเนินโครงการสืบสานประเพณีอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานให้มีความต่อเนื่องใน อนาคต ควรมีการจัดการฐานข้อมูลและองค์ความรู้อย่างเป็นระบบ โดยอาศัยกลไกของกองการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นเจ้าภาพหลักในการขับเคลื่อนและดำเนินการร่วมกับชุมชนภายใต้การ สนับสนุนของเทศบาลตำบลออนใต้ ทั้งนี้ฐานข้อมูลควรประกอบด้วยองค์ความรู้ (เดิม) เช่น ด้านความ เป็นมาของชุมชน คุณค่าและภูมิปัญญาชาวบ้าน จารีตประเพณีและขั้นตอนพิธีกรรมเกี่ยวกับการเลี้ยง ผีขุนน้ำ การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำรวมถึงประโยชน์และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นต่อชุมชนทั้งเชิงเศรษฐกิจและสังคม และควรเพิ่มเติมองค์ความรู้ (ใหม่) ที่เกี่ยวข้องเชิงอนุรักษ์ เช่น ชนิดและความสำคัญของพืชพรรณไม้ ต่างๆ บริเวณป่าต้นน้ำตลอดพื้นที่ป่าภายในชุมชน ซึ่งจะมีส่วนช่วยให้การวางแผน การดำเนินการ และการตัดสินใจในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเข้าใจอย่างถูกต้องร่วมกันได้ นอกจากนี้ยังส่งเสริมการเรียนรู้และสร้างความภาคภูมิใจด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้แก่เยาวชนคนรุ่นต่อไป ของเทศบาลตำบลออนใต้ อีกแนวทางหนึ่ง

(2) การขับเคลื่อนโครงการให้มีประสิทธิผลตลอดจนการขยายผลเครือข่ายความร่วมมือ ในอนาคต แนวทางที่ควรนำมาปรับใช้ในการบริหารจัดการโครงการด้านกระบวนการ ได้แก่ 1) การจัดทำแผนติดตามและประเมินผลกิจกรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังการดำเนินกิจกรรมแล้วเสร็จควรมีการถอดบทเรียนเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา ซึ่งจะเป็น ผลดีต่อการวิเคราะห์ แก้ไขปัญหา และวางแผนร่วมกันให้การดำเนินกิจกรรมมีประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น ในอนาคต และ 2) การประชาสัมพันธ์กิจกรรมเชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้ ให้สังคมภายนอกเป็นที่รู้จัก โดยอาจพิจารณาใช้สื่อและเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น คลิปวิดีโอ (สั้น) ภาพถ่าย หนังสือและแผ่นพับในรูปแบบดิจิทัลไฟล์ (qr-code) ประชาสัมพันธ์ผ่านแพลตฟอร์ม (website, Facebook) ของเทศบาลตำบลออนใต้ เพื่อประชาสัมพันธ์และเผยแพร่กิจกรรมเชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของ ชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้ อย่างทั่วถึง และเป็นการขยายผลสร้างความร่วมมือเชิงรุกร่วมกับหน่วยงาน ภาครัฐ หรือ องค์กรเอกชนภายนอกให้เกิดเครือข่ายเชิงอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ ชุมชนเทศบาลตำบลออนใต้

(3) ด้านการสืบสานอย่างยั่งยืน ด้วยบริบททางสังคมของเทศบาลตำบลออนใต้ในปัจจุบัน ประกอบด้วยผู้คนต่างถิ่น (ผู้เข้ามาใหม่) ที่ย้ายเข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน อาจมีผู้ที่จากไปและมีการเจริญเติบโตของสมาชิกหรือคนรุ่นใหม่ ดังนั้นแนวทางการสืบสานเจตนารมณ์ คุณค่า และจารีตประเพณีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานให้มีความต่อเนื่องสืบไป ควรพิจารณาแนวทางดำเนินการและปรับใช้ เช่น 1) การเปิดพื้นที่หรือเวทีการมีส่วนร่วมโดยหลอมรวมคนทุกรุ่นในชุมชนมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดบทเรียนโครงการประเพณีการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยลานร่วมกัน เพื่อสืบสาน ปรับปรุง และแก้ไขการดูแลรักษาป่าต้นน้ำของชุมชนเกิดผลลัพธ์เชิงบวกให้ยาวนานยิ่งขึ้นไป 2) การสร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วมกับครูและโรงเรียนภายในตำบล ควรพิจารณาสอดแทรกเนื้อหาจากข้อ (1) ไว้ในรายวิชา หรือการสอดแทรกรูปแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการภูมิปัญญาอนุรักษ์ป่าต้นน้ำให้แก่เยาวชน นอกจากนี้ ชุมชนและเทศบาลควรสนับสนุนเยาวชนให้มีส่วนร่วมจัดกิจกรรมกับคณะกรรมการจัดงานประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำหรือคณะกรรมการป่าไม้ที่เหมาะสมให้มากยิ่งขึ้น เช่น การจัดประกวดคำขวัญ การแต่งเรียงความ เป็นต้น และ 3) การมอบหมายบทบาทสำคัญแก่คนรุ่นใหม่ให้มากขึ้น เช่น การให้ร่วมคิดร่วมทำในฐานะคณะกรรมการจัดงานประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำหรือคณะกรรมการป่าไม้ การสนับสนุนให้เยาวชนรวมกลุ่มทำกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ดินน้ำป่า การให้เป็นมัคคุเทศก์บอกเล่าเรื่องราวชุมชนและป่าต้นน้ำ การให้ประชาสัมพันธ์เรื่องราวต่าง ๆ ผ่านสื่อสังคมออนไลน์ และการจัดการประกวดภาพถ่ายหรือคลิปในสื่อสังคมออนไลน์ เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษานี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ ภายใต้การสนับสนุนทุนวิจัยจากชุดโครงการศูนย์ส่งเสริมและประสานงานการวิจัยเพื่อการปกครองตนเองของท้องถิ่น โดยศูนย์ส่งเสริมและประสานงานการวิจัยเพื่อการปกครองตนเองของท้องถิ่น-สพวท. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ประจำปีงบประมาณ 2561 ทางคณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กรมชลประทาน. (2566). ระบบฐานข้อมูลน้ำในอ่างเก็บน้ำ. [ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์]. สืบค้น 9 ตุลาคม 2566, จาก <http://app.rid.go.th>

กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย กระทรวงมหาดไทย. (2557) หนังสือคำศัพท์ ด้านการบริหารจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติ. (พิมพ์ครั้งที่ 1) กรุงเทพฯ : กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย

- กัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. (2560, 4 สิงหาคม). การจัดการภัยพิบัติโดยมีชุมชนเป็นฐาน: กรณีศึกษา อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. [การประชุมวิชาการระดับชาติ ด้านการบริหารกิจการ สาธารณะ ครั้งที่ 4 ภายใต้อาณัติประเทศไทย 4.0]. วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น, มหาวิทยาลัย-ขอนแก่น. 1718-1730.
- ธรรมนิตย์ สุ่มันตกุล. (2556). *ความคิดในทางกฎหมายและเศรษฐศาสตร์ ชุมชนจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันได้อย่างไร*. สืบค้น 27 มกราคม 2562, จาก <https://www.krisdika.go.th/data/activity/act214.pdf>.
- บุญจรัตน์ โจลานันท์ เกศสุตา สิทธิสันติกุล และ ประรณดา ยศสุข. (2557). การเพิ่มประสิทธิภาพ การจัดการน้ำในการผลิตข้าวเพื่อรับมือต่อภัยแล้ง: กรณีศึกษาเทศบาลตำบลออนใต้ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ (รายงานผลการวิจัย). เชียงใหม่ : มีสเตอร์เจมส์ ดีไซน์ แอนด์ พรินท์.
- บุญจรัตน์ โจลานันท์ เกศสุตา สิทธิสันติกุล ประรณดา ยศสุข และ พันันท์ ขัติแสง. (2562). มาตราการ ลดความเสี่ยงจากภัยแล้งที่เหมาะสมของเทศบาลตำบลออนใต้ จังหวัดเชียงใหม่ (รายงานผล การวิจัย). เชียงใหม่ : มีสเตอร์เจมส์ ดีไซน์ แอนด์ พรินท์.
- ลาวัลย์ จิระพงษ์. (2552). *ร้อนจัด-แล้งนาน "เพลิงแสบขมพู" ระบาดโคราชหนัก*. สืบค้น 6 ธันวาคม 2563, จาก <https://m.mgsonline.com/-science/detail/9520000047820>
- วิศ จูมจะนะ. (2551). *คุณค่าป่าชุมชนกับการดำรงชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษาป่าเจ้าปู่ บ้านวังยาว ตำบลวังยาว อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร]. มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- ศูนย์ปฏิบัติการข้อมูลสาธารณภัยด้านน้ำ กรมป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย. (2560). สถิติข้อมูลภัยแล้ง: พื้นที่แล้งซ้ำซาก ปี 55-59 ปก. สืบค้น 2 มกราคม 2562, จาก <http://direct.disaster.go.th/>
- สถาบันสารสนเทศทรัพยากรน้ำและการเกษตร (องค์การมหาชน). (2566). บันทึกเหตุการณ์ ภัยแล้ง ปี 2556/2557. สืบค้น 9 ตุลาคม 2566, จาก <https://tiwrm.hii.or.th>
- สมพร คุณวิชาติ และยุพิน รามณีย์ (2561). ผลกระทบภัยพิบัติทางภูมิอากาศ การรับรู้ความเสี่ยง และการปรับตัวของครัวเรือนเกษตรกรกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. *วารสารรัฐศาสตร์และ รัฐประศาสนศาสตร์*, 9(1), 81-111.
- สุธีร์พงษ์ ศรีวิราช. (2559). *บวชป่า: สังเคราะห์กระบวนการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนภาคเหนือ*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร]. มหาวิทยาลัย-มหาสารคาม.
- อนุสรณ์ คุณานุสรณ์. (2563). *ร่วมด้วยช่วยกัน คน-น้ำ-ดิน-ป่า*. เชียงใหม่ : สันติภาพแพคเกจจิ้ง จำกัด.

ภาษาอังกฤษ

- Blaikie, P., Canon, T., Davis, I., & Wisner, B. (2003). *At.risk: Natural hazard, people's vulnerability and disaster*, (2nd ed.). Routledge.
- Elinor Ostrom. (1990). Elinor Ostrom's 8 Principles for Managing a Common. [Electronic version]. Retrieved from www.onthecommons.org/magazine/-elinor-ostroms-8-principles-managing-commmons. [Accessed 24 May 2019].
- Erramilli, B.P. (2009). *Disasters management in India: Analysis of factors impacting capacity building*. [Dissertation]. Georgia State University, Atlanta, GA.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). (2019). Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems [P.R. Shukla, J. Skea, E. Calvo Buendia, V. Masson-Delmotte, H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, P. Zhai, R. Slade, S. Connors, R. van Diemen, M. Ferrat, E. Haughey, S. Luz, S. Neogi, M. Pathak, J. Petzold, J. Portugal Pereira, P. Vyas, E. Huntley, K. Kissick, M. Belkacemi, J. Malley]. <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2019/11/SRCCL-Full-Report-Compiled-191128.pdf>
- Pandey, B., & Okazaki, K. (2005). Community based disaster management: Empowering communities to cope with disaster risks. UNCRD, Japan. [Electronic version]. Retrieved from <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/-un/unpan020698.pdf>. [Accessed 18 January 2019].
- Smithers, J. and Smit, B. (1997). Human adaptation to climatic variability and change. *Global Environmenatal Change*, 7(2), 129-146.
- Stufflebeam, D. L. (1971). The Relevance of the CIPP Evaluation Model for Educational Accountability. [Electronic version]. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED062385.pdf>. [Accessed 12 October 2018].